

JUHA POHJONEN

SODAN JA RAUHAN RAJALLA

VÄLIRAUHAN UHRIT 1940-1941

TAMMI

Juha Pohjonen

SODAN JA
RAUHAN
RAJALLA

VÄLIRAUHAN UHRIT 1940–1941

KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ TAMMI
HELSINKI

Kuvat: Ulkoministeriön arkisto

© 2016 Juha Pohjonen ja Kustannusosakeyhtiö Tammi

ISBN 978-951-31-6940-4

Painettu EU:ssa

Sisällys

Kiitokset	7
Neuvottelut ja taistelut itäraajasta syksystä 1939	
Moskovan rauhaan 1940	9
Kaikkien sota ei loppunut 13.3.1940	29
Paperirajan määrittely	46
Samaan aikaan rajaseuduilla	61
Palautus tai luoti	95
Pieni anoo, iso sanoo	115
Sopiminen rajankäynnistä ja Viipurin neuvottelut	166
Hankoniemen merisotilastukikohdan vuokra-alueen rajat	197
Riita Enson kohtalosta sovitaan	209
Rajankäynnin aikana punaiseen usvaan kadonneet	220
Uutta ja vanhaa rajaa Ilomantsista Barentsinmerelle	261
Salaistakin salaisempaa ihmiskauppaa	278
Viitteet	299
Lähteet ja kirjallisuus	340
Henkilöhakemisto	350

KIITOKSET

Tämän kirjan innoittaja, luultavasti tietämättään, on professori emeritus Veijo Saloheimo. Hän kysyi minulta vuonna 1994 ensimmäisen rajakirjani valmistuttua, pitävätkö huhut puna-armeijan itärajan kunnissa talvisodan jälkeen suorittamasta miehityksestä paikkansa. Yhden kirjan jälkeisellä nuoren miehen varmuudella kielsin huhun. Olin väärässä. Vanhempia ja viisaampia on syytä kuunnella tarkalla korvalla. Kiitos, Veijo.

Rajavartiolaitos on syylinen tähän kirjaan siinä mielessä, että heidän aito kiinnostuksensa omaan historiaansa ja sen myötä rajojen historiaan on vienyt minutkin syvemmälle ja syvemmälle raja-asioiden kiehtovaan arkisto- ja tutkimusmaailmaan. En taida päästä sieltä koskaan pois, enkä haluakaan. Paljon on tutkimatta.

Kustannusosakeyhtiö Tammesta löytyy paljon hyviä ihmisiä sekä varhaiskypsä runoileva asiaproosapääällikkö Markku Aalto. Ilman hänen luottamustaan tätä kirjaa ei olisi. Muutakin tärkeää palautetta tuli, ja lopun hoitikin Iiro Kuuranne.

Kirjan tekoprosessi oli pitkä, yksi arkisto katosi matkan varrella, ja keskeinen tutkimusaineisto oli pitkään uudelleenjärjestelyn kohteena jossakin Savossa. Tuesta ja pitkämielisyydestä kiitän Suomen Kulttuurirahastoa, WSOY:n kirjallisuussäätiötä, Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiötä, Tiedonjulkistamisen

Neuvottelukuntaa, Taiteen Keskustoimikuntaa, Eevi ja Eemil Tannisen säätiötä, Karjalan Säätiötä, Rajamme Vartijain Säätiötä, Uuden Päivän rahastoa, Kaatuneitten muistosäätiötä ja Kansan Sivistysrahastoa.

Kirjan omistan rajaneuvottelijoille ja erityisesti Moskovan rauhan jälkeen Neuvostoliittoon siepatuille, kadonneille, kuolleille ja sieltä palanneille. Tuon kummallisen ajanjakson uhrit saavat nyt nimet. Kunniaa heiltä ei kukaan ole vienytäkään. Kaikista omiksi kirjaamistani tutkimustuloksista, tulkinnoista ja virheistä vastaan minä.

Kuopiossa 27.6.2016

Juha Pohjonen

NEUVOTTELUT JA TAISTELUT ITÄRAJASTA SYKSYSTÄ 1939 MOSKOVAN RAUHAAN 1940

Saksan hyökkäys Puolaan 1.9.1939, toisen maailmansodan syntyminen ja Neuvostoliiton tukikohtasopimukset ensin Viron 28.9.1939 ja 5.10.1939 Latvian kanssa olivat selkeitä viitteitä siitä, ettei Suomikaan saisi olla rauhassa. Pelätty, mutta ennakoitu neuvottelukutsu Moskovaan vastaanotettiin torstaina 5.10.1939. Ulkoasiainkomissaari Vjatšeslav Molotov halusi keskustella Suomen ulkoministerin tai hänen valitsemansa edustajan kanssa ”konkreettisista poliittisista kysymyksistä”.¹ Elokuussa 1939 Moskovassa tehdyn Ribbentrop-sopimuksen² ja siihen liitettyssä salaisessa lisäpöytäkirjassa määritellyn etupiiriin mukaisesti natsi-Saksa oli vaiti.

Kovan sisäpoliittisen kädenväännön ja Molotovin painostuksen jälkeen Suomen valtuuskunta saapui Moskovaan vihdoin 11.10.1939. Samana päivänä Liettua allekirjoitti oman yhteistyö- ja avunantosopimuksensa Neuvostoliiton kanssa.³

Neuvostoliiton ulkoasiainkomissariaatti oli laatinut lähettämänsä kutsun jälkeen 7.10.1939 muistion myös Suomelle esitettävistä välittömistä ehdotuksista alueluovutuksineen, mikäli Suomen kanssa suunniteltu avunantosopimushanke kariutuisi.

Muistiossa oli kaksi vaihtoehtoa. Maksimiohjelmassa Suomen edellytettiin luovuttavan Karjalankannakselta alueen linjalta Säkkijärvi–Nurmi–Jääski–Parikkala ja edelleen Viipurin, Mikkelin ja Kuopion läänien yhtymäkohtien itäpuoliset alueet. Näiden lisäksi Neuvostoliitto halusi Suomenlahden saaret, Petsamon sekä joukon tukikohtia, joista tärkeimpänä Hankoniemi. Neuvostoliittolaisten ilmeisen ovela muistio sisälsi myös niin sanotun minimivaatimuksen, jolloin suomalaisten olisi pitänyt luovuttaa alue, joka alkoi etelässä Uudenkirkon Mesterjärveltä jatkuen Kanneljärven ja Pyhäjärven kautta Konevitsaan. Petsamo olisi jäänyt Suomelle kuten myös pääosa Suomenlahden saarista.⁴

Korvauksena Suomi olisi saanut laajat korpialueet Itä-Karjalasta Repolan–Porajärven alueelta. Laatokan Karjalaa Neuvostoliitto ei syksyllä 1939 vaatinut missään yhteydessä. Minimiraja-vaatimus Kannaksella oli omalla tavallaan mielenkiintoinen, sillä se on täsmälleen sama kuin Terijoen hallituksen johdettavaksi suunnitellun ”Suomen Kansanvaltaisen Tasavallan” itäraja ja toisaalta vuonna 1940 talvisodan jälkeen Karjalan tasavallan ja Leningradin alueen välinen raja.⁵ Tätä taustaa vasten Neuvostoliiton minimivaatimuksella oli ainakin jonkinlaista pohdittua perustaa. Karjalankannaksen raja-asioita oli mietitty Kremlissä monelta kannalta. Leningradin turvallisuus oli toki tärkein asia.

Muistio on tietenkin vain muistio, mutta sen laatimisaikakohta, lokakuu 1939, ja kaksi vaihtoehtoa viittaavat siihen, että neuvostojohto oli ainakin näennäisesti halukas neuvottelemaan ja hakemaan rauhanomaista ratkaisua. Merkille pantavaa kuitenkin on, että maksimivaatimuksen mukaan Jääski olisi siirtynyt Neuvostoliitolle, mutta suomalaisten muistion pohjalta hahmottelemassa kartassa Enson asema oli epäselvä. Neuvostoliiton vaatimuksissa ei tietenkään ollut aivan toisella suunnalla olevaa Värtsilää, joten jää arvoitukseksi, kuinka lujasti Neuvostoliitto olisi tätä rajaa kunnioittanut, jos se sellaisen olisi vihreän veran äärellä saanut. Koska rajaneuvotteluissa Moskovassa lokakuussa

1939 keskusteltiin rajasta Kannaksella, ei asia noussut sen tarkemmin esille.

Kokonaan toinen asia oli, että Neuvostoliiton läntisissä sotilaspiireissä oli alkanut jo 7.9.1939 osittainen liikekannallepano. Näiden sotilaspiirien joukoista suuri osa siirtyi Puolan valloituksen jälkeen, ja ennen Suomen kanssa alkaneita neuvotteluja, myös eri puolille Suomen-vastaista rajaa. Professori Juri Kilin arvioi tutkimuksissaan kaikkien neuvottelujen ja niiden pitkittymisen johtuneen pelkästään sotavalmistelujen salaamisesta. Toinen venäläisprofessori, Vladimir Baryšnikov, on tosin asiasta täysin eri mieltä.⁶ Suomalaiset saivatkin puna-armeijan suunnitelmista lähes ensi käden tietoa jo niinkin varhain kuin tammikuussa 1940, kun kapteeni ja hyökkäysvaunuprikaatin komppanian päällikkö Nikolai Jesov kertoi sotavankikuulustelussa tullessa määräytyksi Suomen rintamalle 8.10.1939, minkä jälkeen hän oli seurannut radiosta neuvottelujen vaiheita. Sodan tavoitteena oli hänen tietojensa mukaan Suomen valloittaminen, jotta Englanti ja Ranska eivät saisi jalansijaa Suomessa. Mainilan laukauksistakin Jesov kertoi, että provokaatiostahan siinä oli kyse. Sotimisen Nikolai Jesov kertoi aloittaneensa Kivennavalla. Kun toinen neuvottelukierros Moskovassa oli epäonnistunut, 29.10. vahvistettiin Neuvostoliiton sotatoimien suunnitelma Suomea vastaan.⁷ Todennäköisesti Jesov puhui asiat siten kuin arveli edukseen olevan, mutta sotaan valmistautumisesta ja neuvottelutuloksen odottamisesta hänen tuskin tarvitsi paljon valehdella varsinkin, kun hän kertoi selkeästi Neuvostoliiton tavoitteista. Mutta tammikuuhun 1940 mennessä oli tapahtunut paljon, ja sotavanki puhui varmasti niin kuin kohtalonsa kannalta parhaaksi arvioi.

Suomen Moskovaan lähettämä valtuuskunta oli arvovaltainen. Siihen kuuluivat valtioneuvos, Suomen Tukholman-lähettiläs J. K. Paasikivi, täysivaltainen ministeri ja Suomen Moskovana-lähettiläs Aarno Yrjö-Koskinen, eversti Aladár Paasonen ja ulko-

ministeriön jaostopäällikkö Johann Nykopp sekä 23.10. alkaen myös Väinö Tanner. He tiesivät edessä olevan todella vaikeat neuvottelut. Tilannetta ei parantanut se, että pöydän toiselle puolelle asettui melkoisen kova kvartetti: Vjatseslav Molotov ja Josif Stalin tukenaan apulaisulkoasiainkomissaari Vladimir Potjomkin ja Neuvostoliiton Helsingin-lähettiläs Vladimir Derevjanski.

Neuvottelut junnasivat. Neuvostoliiton aluevaatimukset Karjalankannaksella lievenivät jonkin verran, mutta Hankoniemen vuokraus oli Neuvostoliitolle ehdoton vaatimus. Kun neuvotteluissa jäätiin inttämään alueellisesta puolustussopimuksesta, Ahvenanmaan yhteisestä puolustamisesta ja avunantosopimuksesta ilman että Suomen neuvottelijat suostuivat ehdotuksiin, Molotov lähes aneli 14.10.1939: *”Antakaa sitten meille Hanko, aikaisemmin mainittu alue Karjalankannakselta ja saaret.”* Samassa kokouksessa suomalaiset saivat myös vihjeen tulevasta, kun Molotov kertoi maansa sotilasjohtoon vaativan vuoden 1721, siis Pietari Suuren rajaa. Samalla avunantosopimus poistui agendalta.⁸

Keskustelujen luonteesta kertoo paljon Stalinin tokaisu suomalaisten perusteluihin, että Hankoniemeä ei voi luovuttaa tai vuokrata, koska se on elimellinen osa Suomea. Ratkaisuksi generalissimus ehdotti joustavan suurpiirteisesti kanavan rakentamista Hankoniemelle, jolloin alue olisi irrallaan Suomesta. Ymmärrettävästi ehdotus ei herättänyt suomalaisissa kiinnostusta.⁹ Molotov oli kertonut suomalaisille neuvottelijoille jo 14.10. heidän sotilasjohtonsa maksimivaatimuksen olevan hänen mielestään liioiteltu, kuten myös sotilaitten minimirajan. Kremlin kannan Molotov muotoili neuvottelijoiden muistiinpanojen mukaan näin:

”Sotilasjohtomme minimivaatimukset kulkevat näin (näyttää kartalta linjan Suvanto-Vuoksi-Äyräpäänjärvi-Muolaanjärvi-Johannes).

*Emme sitäkään linjaa tahtoneet esittää, koska lähdimme siitä, että Suomen hallitus kunnianarkuussyistä ei voisi siihen suostua. Mutta meidän ehdottamastamme linjasta emme voi luopua. Se kulkee jo tarpeeksi lähellä Leningradia.*¹⁰

Rajalinjaus oli selvästi pohdittu, sillä neuvostoliittolaisilla oli karvaita kokemuksia Kannaksen etelärannan käytöstä heitä vastaan. Briteillä oli ollut ensimmäisen maailmansodan jälkeen vuonna 1919 Koivistolla tukikohta, josta he tekivät torpedovenehyökkäyksiä Kronstadtin. Tukikohta oli perustettu ilman Suomen eduskunnan tai hallituksen lupaa.¹¹

Neuvostoliiton sotilasjohdon suunnittelemaan maksimirajaan Paasikivi reagoi heti sen kuultuaan todeten ehdotetun rajan olevan taloudellisessa mielessä mahdoton, mutta valtioneuvoksen huoli kohdistui varmasti enemmän Viipuriin kuin tuolloin kaukana sisämaassa sijainneeseen Enson teollisuusalueeseen. Stalin vastakin Paasikivelle leikkillisesti: *”Sotilaat eivät koskaan ajattele taloudellisia asioita.*¹² Tämä saattoi olla totuudenmukainen lausahdus.

Neuvostoliitto, käytännössä Stalin, teki jatkuvasti ainakin näennäisesti uusia myönnytyksiä sekä Karjalankannaksen että Hangon suhteen. Esitettyjen vaatimusten ja suomalaisten myönnytysten ero oli kuitenkin koko ajan valtava, joten Stalin totesi viimeisessä kokouksessa torstaina 9.II.1939: *”Ei tule mitään.*¹³ Tähän lauseeseen kiteytyy pitkälti Stalinin suhtautuminen Suomeen ja suomalaisiin, että tyhmän rehellistä kansaa, mutta pikkuvaltio.¹⁴ Neuvostoliiton valitsema neuvottelutaktiikka viittaa vahvasti siihen, että neuvottelujen rauhanomainen lopputulos ei ollut välttämättä ensisijainen tavoite tai ainakin mahdollisuus siihen oli nyt mennyt. Ajallisesti neuvottelujen eteneminen ja tammikuussa 1940 Suomen puolelle paenneen tykistöissä palvelleen vääpeli Nikolai Jakovlevin kertomus osuvat yksiin, ja tällaisen aikatauluasian suhteen on vaikea keksiä syytä valehdella:

”Kotatselässä 7.11. pidettiin patteriston kokous. Poliittinen päällystö selosti, että sodan uhka riippuu Neuvostoliiton yllä. Sanottiin, että Suomi – pieni kärpänen – on alkanut ylimielisesti pöristä neuvostojättäiläistä vastaan ja aikoo hyökätä jättiläisen kimppuun. Tehtiin päätös siitä, että tuo vihainen kärpänen lyödään niin mäsäksi, ettei siitä jää jäljelle kuin märkä läiskä.”¹⁵

Aiheellinen kysymys on, uhraisivatko jättivaltion keskeiset päättäjät Vjatseslav Molotov ja Neuvostoliiton ehdoton johtaja Josif Stalin aikaansa päiväkausia kestäneisiin neuvotteluihin suomalaisten kanssa vain hämätäkseen ja salatakseen puna-armeijan hyökkäysvalmistelut? Jos tilanne oli tämä, idän johtomiesten asenne mairittelee suomalaisia.¹⁶ Ainakin neuvottelujen ja neuvostoliittolaisittain kohtuullisen runsaiden myönnytysten sekä ehdotetun rajan poliittisen johdon esittämän maksimiversion tietty pysyvyys viittaisivat siihen, että jonkinlaista halua rauhanomaiseen ratkaisuun olisi voinut olla olemassa. Tätä tukee sekin, että varsinaiset operatiiviset toimintaohjeet hyökkäyksestä annettiin Leningradin sotilaspiiriin sotaneuvostolle vasta 17.11.1939, kuten professorit Kilin ja Ohto Manninen lähes yhtäpitävästi tutkimuksissaan todistavat.¹⁷ Sotavanki Nikolai Jakovlev taisi puhua totta.

Puna-armeijan operatiiviset päätökset tehtiin siis neuvottelujen katkettua, ja samaan ajankohtaan osuvat myös Kuusisen hallituksen ja Suomen kansanarmeijan perustaminen, joista molemmista tehtiin lopulliset päätökset 11.–19.11.1939. Tässäkin mielessä sotavanki Jesovin kertomus tuntuu pitävän paikkaansa. Lokakuussa puna-armeijan rivimiehet vielä odottelivat ja kuuntelivat propagandaa, sotimisesta ei vielä puhuttu. Kuusisen hallituksesta oli kylläkin keskusteltu jo aiemmin ja sen perustamisesta oli sovittu ainakin suullisesti.¹⁸ Neuvostoliiton hyökkäyssuunnitelmat ja -aiheet on todistettu kiistattomasti niin monessa tutkimuksessa sekä suomalaisten että venäläisten toimesta,¹⁹ ettei niihin ole syytä

palata. Mielenkiintoisempi kysymys on, milloin Neuvostoliitto olisi hyökännyt siinä tapauksessa, että Suomi olisi hyväksynyt Stalinin viimeisen tarjouksen eli vielä hivenen länteen vedetyn minimilinjan, saaret Hankoniemen ympäriltä ja Suomenlahden suurimpien saarten luovuttamisen.²⁰ Se on kuitenkin varmaa, etteivät neuvottelut ja Suomen poliittisen johdon vakuuttelut rauhantahtoisuudesta mitenkään poistaneet sitä tosiseikkaa, että Neuvostoliitto arvioi Suomen todennäköiseksi viholliseksi. Neuvottelutilanne ja Neuvostoliiton suunnitelmat Suomen suunnalla olisivat voineet vaihtua ainoastaan Euroopan yleisen sotilaspoliittisen tilanteen – käytännössä natsi-Saksan poliittisten päätösten – muuttumisesta.²¹

Syksyn neuvottelutilanne oli sikäli erikoinen, että ainakin pääneuvottelija J. K. Paasikivi ja sotamarsalkka Gustaf Mannerheim olivat myöntäväisemmällä linjalla, kun taas ulkoministeri Eljas Erkkö uskoi, ettei välitöntä vaaraa ollut, ja patisteli Paasikiveä lomalle.²² Tilanne oli kuitenkin se, että osa hallituksesta, sotilasjohdosta ja neuvottelijoista uskoi ongelmien ratkenneen, osa ei. Myös neuvotteluasetelma oli ollut hankala: demokraattisen valtion edustajat mittailemassa kartoja idän diktaattorin kanssa. Lopputuloksen saavuttaminen oli jo etukäteen vaikea, ja suomalaisilla oli pöydän ääressä vähintään yhtä kulmikkaita miehiä kuin vastapuolella. Paasikivellä oli omat periaatteensa, ja Väinö Tanner oli tunnettu taipumattomuudestaan. Viimeiset ja ehdottomat raamit asetti tietenkin valtioneuvosto.

Seuraavaksi oli aseiden vuoro. Itseensä käpertyneen onnen maan aika oli ohi.²³ Neuvostoliitto aloitti suunnitelmiansa mukaisesti sodan 30.11.1939 hyökkäämällä koko rajan pituudelta Suomeen. Evakkomuistoissa tuo aamu jäi ymmärrettävästi mieleen, kuten rautulainen Lauri Laitsaari kertoi:

”Marraskuun viimeisen päivän aamu muutti kaiken, sillä aamulla herätessä huomasimme yöllä sataneen paljon lunta. Se aiheutti pal-

*jon harmia, sillä työhön piti päästä pyörällä. Tätä harmia aamukahvilla seitsemän aikaan pohdiessa kuului ulkoa kaukainen humahdus, jatkuen kovalla jyrinällä. Sitä hiukan ihmeteltiin, ennen kuin mentiin ulos katsomaan, ja täällä totuus paljastui. Taivaanranta rajalle päin oli täysin punainen ja pauhu vain koveni. Sota oli alkanut.*²⁴

Edessä olivat kuuluisat 105 kunnian päivää. Suomalaiset tavoittelivat neuvottelukontaktia ja rauhaa jo joulukuusta 1939 alkaen pyrkien Ruotsin kautta yhteyksiin Neuvostoliiton korkeimman johdon kanssa. Tavoitteena oli sodan mahdollisimman pikainen lopettaminen. Vjatšeslav Molotov, ulkoasiainkomissaari ja pääministeri, tyrmäsi kaikki rauhanpyrkimykset vedoten tammikuuhun 1940 saakka 2.12.1939 perustetun Otto Wille Kuusisen johtaman nukkehallituksen asemaan laillisena neuvottelukumppanina.²⁵

Suomalaisten ankara vastarinta kaikilla rintamilla, puna-armeijan raskaat menetykset ja ennen kaikkea Neuvostoliiton johdon pelko tai ainakin epäily sodan leviämisestä tai länsivaltojen sekaantumisesta sotaan muuttivat hiljalleen Kremlin mielen. Ainakin Ranska ja Iso-Britannia olivat aktivoituneet. Tilanne vaikeutui Neuvostoliiton kannalta entisestään talven 1940 aikana suomalaisten saavuttaessa torjuntavoittoa lähes kaikkialla. Stalin menetti nopean voiton mahdollisuuden.²⁶ Paraatimarssit peruuntuivat.

Tästä seurasi puna-armeijalle suuria menetyksiä sekä inhimillisesti että poliittisesti. Heikko sotamenestys kävi puna-armeijan kunnian päälle, ja se olikin hyvin halukas jatkamaan hyökkäystä aivan rauhantulloon saakka. Suomalaiset olivat saaneet tammikuun lopulla 1940 Ruotsin kautta tiedon, että neuvostohallitus olisi valmis neuvottelemaan myös Risto Rytin johtaman uuden hallituksen kanssa. Entinen, pääministeri Aimo Cajanderin hallitus oli kaatunut sodan syttymiseen 1.12.1939.²⁷

Pitkällisten ja äärimmäisen salaisten Ruotsin välityksellä jo joulukuussa 1939 alkaneiden tapailujen ja neuvottelujen jälkeen suomalaiset saivat helmikuun lopulla Neuvostoliiton rauhan ehdot. Koska verinen sota oli edelleen käynnissä, olivat vaatimuksetkin sitä luokkaa eli kovemmat, mitä Vjatsšeslav Molotov oli suomalaisille sanellut Moskovassa muutamaa kuukautta aikaisemmin. Itärajan osalta Molotovin ensimmäiset rauhan ehdot, jotka hän antoi Ruotsin Moskovan-lähettiläälle Vilhelm Assarssonille 22.2.1940 välitettäväksi suomalaisille, merkitsivät Pietari Suuren aikaista rajaa, joten kyseessä oli Neuvostoliiton ulkoasiainkomissariaatin lokakuun alussa 1939 kertoma Karjalankannasta koskeva sotilaiden maksimitavoite ja paikoitellen vielä vähän lisää länteen. Sallan alueesta ei ollut vielä mainintaa, mutta Hankoniemi siirtyisi tämän ehdotuksen myötä kokonaisuudessaan vuokralle. Enää ei ehdotettu kanavan kaivamista. Laatokan Karjala oli tullut lisäyksenä aluevaatimuksiin sodan myötä.²⁸

Valtioneuvostossa asiasta keskusteltiin helmikuussa 1940 tiiviisti, ja enemmistö taipui rauhanneuvottelujen aloittamisen kannalle, vaikka ehdot olivat todella kovat. Yhden komeimmista lausunnoista antoi pääministeri Risto Ryti 28.2.1940 todetessaan toiveikkaana tai kenties paremmin informoituna:

*”Parempi säilyttää armeija taistelukykyisenä ja maa hävitykseltä, niin että edullisten tapahtumien sattuessa olemme siinä kunnossa, että itsekin merkitsemme jotakin. Parempi alkaa maan jälleen valtaus Viipurista kuin Torniossa.”*²⁹

Oli aivan selvää, että sopu maiden välisestä uudesta rajasta tulisi olemaan yksi keskeisistä kysymyksistä sodan loppumisen kannalta. Tämä sillä edellytyksellä, että Suomen lähestulkoon loppuun kuluneet sotajoukot jaksaisivat vielä. Jos rintamat olisivat pettäneet, rajakysymyksistä olisi tullut oikeastaan Neu-

vostoliiton sisäinen asia. Suomen Kansanvaltaisen Tasavallan ja Neuvostoliiton raja oli määritelty jo edellisenä syksynä.

Raja-asia muuttui konkreettiseksi neuvotteluissa Kremlissä heti 8.3.1940, jolloin Suomen edustajat – pääministeri Risto Ryti, valtioneuvos J. K. Paasikivi, kenraaliluutnantti Rudolf Walden ja Tarton rauhanneuvottelujen veteraani professori Väinö Voionmaa – saivat kuulla tarkennetut rauhan ehdot: Neuvostoliitto vaati koko Hankoniemen ja sieltä erikseen mainittuna Lappohjan sataman, kaakosta rajalinjan Virolahden kaakkoispuolelta suoraan Ilomantsin Lahnajärvelle. Murmanskin radan turvaamiseksi Neuvostoliitto tarvitsi mielestään Sallan ja Kuusamon itäosat ja aivan pohjoisesta Jäämeren rannalta Kalastajasaarenon molemmat niemet ja siivun mantereesta. Petsamon Suomi saisi pitää.³⁰ Kartta oli pöydällä, kuten Väinö Voionmaan päiväkirjamerkinnöistä selviää. Mukana oli näkyvissä myös tuleva riesa, rajaviiva:

”En olisi uskonut tätä kaikkea, ellei olisi nähnyt noita mustia viivoja vihერიisellä kartalla.”³¹

Tässä ensimmäisessä kokouksessa Vjatšeslav Molotov kiteytti Neuvostoliiton vaatimukset ja niiden perustelut, kun Paasikivi yritti selittää uuden rajan keinotekoiseksi pyytäen mahdollisuutta palata syksyn 1939 tilanteeseen eli keskustelemaan nimenomaan Leningradin turvallisuuskysymyksestä. Varsinkin Laatokan Karjalan luovuttamista Paasikivi ei ymmärtänyt lainkaan. Nyt Molotov totesi Neuvostoliiton aliarvioineen Suomen vihamielisyyden, jonka edelleen jatkuva sota oli hänen mielestään todistanut. Ulkoasiainkomissaari tokaisi vain: *”Ottakaa kartta ja tutkikaa ehdotustamme.”* Pitkän ja turhan inttämissen jälkeen suomalaisille tuli täysin selväksi, että Neuvostoliitto vaati Pietari Suuren rajalinjaa, ei ehkä enempää eikä varmasti vähempää.³²

Suomalaiset neuvottelijat Moskovassa olivat toivottomassa asemassa. Molotov oli järkkymätön. Jos sopua ei syntyisi, puna-armeija jatkaisi hyökkäystään ja Kuusisen kansanhallitus saisi entisen roolinsa. Ainoat pienet ja arvoitukselliset myönnytyksensä suomalaiset saivat Jääsken teollisuusalueen, käytännössä Enson, ja Värtsilän suhteen siinä mielessä, että niiden kohtalo jäisi ainakin toistaiseksi neuvostohallituksen harkintaan.³³

Enson ja Värtsilän kohtalosta kysyessään pääministeri Ryti sai 11.3. Molotovilta vastauksen, jonka perusteella asiaan kannatti ainakin palata, vaikkei aina yhtä moniselitteinen ulkoasiainkomissaari todellisuudessa luvannut yhtään mitään vastatessaan pääministerin tiedusteluun mahdollisuudesta säilyttää alueet osana Suomea:

”Epäilen ettemme voi siihen suostua, mutta harkitsemme asiaa.”³⁴

Myös Suomen puolella suhtautuminen Enson teollisuusalueen ja Värtsilän kohtaloihin vaihteli. Neuvottelijat lähettivät 9.3. ulkoministeriölle sähkeen, jonka mukaan alueet olisivat joutumassa Neuvostoliitolle, ja tämä viesti välitettiin myös presidentti Kyösti Kalliolle. Päämajassa laadittiin 14.3. oma tulkinta uudesta rajasta, ja siinä ei Ensoa tai Värtsilää edes mainittu.³⁵

Suomen eduskunnan ulkoasiainvaliokunta hyväksyi kokouksessaan 11.3.1940 rauhanehdot äänin 13–4, ja tieto vuoti STT:n kautta Ruotsiin ja edelleen Neuvostoliittoon. Tämän jälkeen Molotov ilmoitti, että mistään aiemmin harkituista myönnytyksistä ei enää keskustella. Loppu olikin muodollisuus, jolloin osapuolet keskustelivat sinänsä tärkeistä mutta oikeastaan vain teknisistä seikoista, kuten Hangon vuokra-alueen vuokrasummasta ja sotavankien vaihdosta. Uusi raja oli jo Kremlin kartalla, ja se näytti suoralta ja karulta kuin Molotovin mieli. Käytännössä asia oli kuitenkin kaikkea muuta kuin selvä. Suuren itänaapurin kartat olivat isot, rauhansopimuskartta oli huikaisevan pienessä

mittakaavassa 1:1 050 000, joten rajaviivan paksuus oli neuvottelujen tässä vaiheessa maastossa leveimmillään maantieteellisistä olosuhteista johtuen ainakin teoriassa ja laskennallisesti useita kilometrejä.³⁶ Suomalaiset neuvottelijat olivat aiheestakin huolissaan tästä epämääräisyydestä, sillä Suomen ja Neuvostoliiton välille uhkasi syntyä noin kaksi kilometriä leveä maakaistale, jonka omistuksen määrittely jäi sananmukaisesti kentälle.

Suomalaiset yrittivät saada sitkeästi neuvottelujen loppuvaiheessa 11.3. edes jonkinlaisia myönnytyksiä ja tarkennuksia uuden rajan ”Moskovan mitalla” vedettyihin perin epämääräisiin linjauksiin. Pääministeri Risto Ryti korosti erityisesti kartalla vedetyn rajaviivan alle jääneiden Jääsken kunnan Enson ja Värtsilän teollisuustajamien kohtaloa. Ne olivat Rytin mielestä Suomelle taloudellisesti tärkeitä, varsinkin Enso, mutta toisaalta eivät uhanneet hänen mielestään millään tavalla esimerkiksi Neuvostoliitolle jäävää Viipurin ja Elisenvaaran välistä rataa. Rata oli kuitenkin aika lähellä uutta rajaa, ja se oli ollut neuvostoliittolaisille koko ajan yksi keskeisimmistä perusteista vaatia näitä alueita ja varsinkin Ensoa. Molotovin ja Leningradin puoluejohtaja Andrei Ždanovin vastaus Rytin pyyntöön oli kuitenkin järkkymätön: rajan kulkua ei voi muuttaa. Kun Ryti yritti vielä uudelleen korostaen myös vaaditun Pietari Suuren rajalinjan olleen mutkikas, lupasi Molotov harkita esimerkiksi ajatusta, että Värtsilän teollisuusalue kenties vaihdettaisiin alueisiin Enson ja Jääsken kohdalla. Rytin vielä kummastellessa, pelkäsikö Neuvostoliitto Suomen linnoittavan Jääsken seudut, tokaisi Molotov lyhyesti: *”Rakentakaa niin paljon kuin linnoittuk- sia kuin haluatte. Siinä suhteessa emme pyydä mitään, mutta 10–12 kilometriä rautatiestä on liian lyhyt etäisyys.”*³⁷ Tässä kohdassa rajaa näkyy selkeimmin Neuvostoliiton linjanmuutos verrattuna syksyyn 1939, jolloin Viipurin ja Elisenvaaran välisestä radasta ei edes puhuttu. Syynä oli tietenkin se, etteivät neuvostoliittolaiset olleet sitä vaatineet, koska heidän tuolloin ehdottamansa

minimiraja, josta tuolloin oikeastaan koko ajan neuvoteltiin, oli kymmenien kilometrien päässä lännessä suhteessa rataan ja Ensoon.

Tässä kolmannessa kokouksessa 11.3.1940 Suomen neuvottelijat alkoivat olla kypsiä. Tilanne rintamalla oli kriittinen, rauha oli saatava hinnalla millä hyvänsä.³⁸ Lisäpainetta nopeaan sovintoon toi ylipäällikkö Mannerheimin 11.3. lähettämä viesti ulkoministeriölle:

”Ylipäällikkö haluaa saattaa neuvottelijoiden tietoon, että tilanne rintamalla on vakava. Sotatoimien jatkuminen johtaa yhä jatkuvaan heikkenemiseen. Luopuminen Viipurista on muutamien päivien kysymys. Menestyksellistä puolustautumista kuukauden aikana ei voida taata ja tarjottu apu voi saapua vasta viiden viikon kuluttua edellyttäen, että kauttakulkuun saadaan lupa. Ellei tämä onnistuisi tulee kysymykseen ankarammat ehdot ja suuremmat alueluovutukset.”³⁹

Rauhan hinta nousi todella kovaksi. Kaikkiin Neuvostoliiton tekemiin vaatimuksiin oli suostuttava. Suomalaisten valtuuskunnan puheenjohtaja pääministeri Risto Ryti ilmoitti Suomen hyväksyvän Hangon vuokrauksen ja vaaditun uuden itärajan. Jälkimmäisestä Ryti piti pitkän, analyttisen puheenvuoron toivoessaan, että uusi, Neuvostoliiton sotilaallisten uhkakuvienv pohjalta määritelty raja ottaisi huomioon myös Suomen tarpeet. Pääministeri korosti Suomen hyväksyneen nyt kaikki Neuvostoliiton esittämät sotilaalliset näkökohdat, joten hän toivoi edes jonkinlaista vastavuoroisuutta arvioitaessa uuden rajan Suomelle aiheuttamia taloudellisia vaikutuksia. Aina tarkka Ryti näytti ilmeisesti koko ajan neuvottelupöydällä olleelta kartalta taas kerran Enson aluetta. Muita tärkeitä kohteita olivat Vuoksenlaakson teollisuudelle tärkeät raaka-ainealueet sekä Jääskenteollisuustajaman asutuskeskukset. Molotovin vastaus oli moniselitteinen, sillä hän ilmoitti, ettei Neuvostoliitto halua

laajentaa vaatimuksiaan mutta ei myöskään vähentää niitä. Toinen pääneuvottelija puoluejohtaja Andrei Ždanov oli tyylympi todeten Rytin esityksen mahdottomaksi.⁴⁰

Käytyjen neuvottelujen perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, ettei ainakaan Vjatseslav Molotov ollut välttämättä täysin perillä Enson huippumodernin sellutehtaan arvosta, sillä Rytin ottaessa raja-asian esille vielä viimeisen kerran illalla 11.3. niputtaen mukaan Värtsilän teollisuusalueen ja osia Jääskestä eli Enson teollisuuslaitokset, ulkoasiainkomissaarin uteliaisuus heräsi ja hän kysyi, miksi alueet olivat suomalaisille niin tärkeitä. Ryti vastasi rehellisesti Enson ja Värtsilän olevan teollisessa ja taloudellisessa mielessä Suomelle hyvin merkittäviä. Kenties tästä syystä Molotov lupasi harkita asiaa arvelleen kuitenkin, ettei Neuvostoliitto voi ehdotukseen suostua.⁴¹

Siemen kiistalle Ensosta oli kylvetty, ja samalla voidaan esittää kysymys, oliko Enson tai yleisemmin tämän Jääsken modernin teollisuusalueen ja Värtsilän pitäminen esillä keskusteluissa näin korostetusti järkevää. Neuvostoliittolaiset tai ainakin suurvalan teollisuuspuolesta vastanneet asiantuntijat tiesivät varmasti, kuinka arvokkaita alueita he olivat ottamassa. Suurista linjoista päättävälle Molotoville muutama Neuvostoliiton uudella luoteisnurkalla sijaitseva pikkutaajama saattoi olla vähän tuntemattomampi. Mutta koska kyseiset teollisuusalueet, Enso ja Värtsilä, olivat Kremlin neuvottelupöydällä tutkittavana olevan ja vielä varsin epämääräisen kartan paksun rajaviivan alla tavallaan määrittelemättömällä alueella, suomalaisten itsepintaisuus varmasti lisäsi Neuvostoliiton kiinnostusta alueita kohtaan.

Molotov toisti vielä samassa neuvottelussa ajatuksen rajan siirtämisestä Ensossa suomalaisten eduksi *tuntuvan* (kurs. J. P.) mahdottomalta. Ulkoasiainkomissaari huomautti suomalaisille, että Neuvostoliiton sotilasviranomaiset olivat vaatineet rajaa 25 kilometrin päähän Elisenvaaran radasta, mutta he neuvottelijat tyytyivät 18 kilometriin. Molotov puhui siis tässä vaiheessa jat-

Tutkimus Suomen talvisodan jälkeisestä itärajusta – ja rajalla kadonneista, unohdetuista ihmisistä.

Kun talvisodan rauha solmittiin 12.3.1940, Josif Stalin vetäisi Kremlissä uuden rajan paksulla kynällään pienen mittakaavan karttaan. Kartan leveä viiva muuttui maastossa epämääräiseksi parin kilometrin kaistaleeksi. Kulkiko raja viivan länsireunassa vai itäreunassa? Siitä ei Moskovassa puhuttu. Moisen pikku-seikan saisivat rajanmäärittelijät päättää.

Rajankäynnin alkaessa toukokuussa 1940 tunnelma itäisellä rajaseudulla oli edelleen kireä. Sotilaat olivat varmistamassa rajankävijöiden turvallisuutta. Suomalaiset neuvottelijat kiistelivät jokaisesta kylästä, talosta ja niemestä, ja neuvostoliittolaiset epäilivät suomalaisten hakevan revanssia. Jokaista epämääräisen raja-alueen ylittäjää epäiltiin vakoilijaksi, varsinkin Neuvostoliiton puolella, joka käytti häikäilemättömästi vahvemman valtaa. Suomalaisia alkoi kadota, ensimmäiset jo ennen rajankäynnin alkua.

Keitä nämä kadonneet suomalaiset olivat? Jotkut loikkasivat, jotkut eivät halunneet uskoa Karjalan menetystä todeksi vaan menivät ”koteihinsa”. Sotilaita siepattiin koko ajan, joitakin murhattiin, monet katosivat kokonaan. Viimeinen vuonna 1940 kadonnut ja tulitaistelussa siepattu palasi Suomeen 1950-luvun lopulla, suurin osa ei palannut koskaan.

#kirja

WWW.KIRJA.FI

9 789513 169404

92.73

ISBN 978-951-31-6940-4

